

دانشگاه تهران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

ساختار سیاسی حکومت پیامبر

صلی الله علیه وآله وسلم

در قرآن و سنت

استاد راهنما: دکتر منصور پهلوان

استاد مشاور: دکتر مجید معارف

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته

علوم قرآن و حدیث

دی ماه ۱۳۸۵

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن

كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾

(الاحزاب، ٢١)

اهداء

این تلاش ناچیز را،

به اسوه کامل هدایت،

راهنمای تمامی بشریت،

حضرت ختمی مرتبت،

پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم

وجانشین بر حقشان،

هم نام وهم کنیه شان،

حضرت صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه،

تقدیم می دارم.

سپاسگزاری

سپاس و ستایش بی‌حدّ خداوندی را سزد که خالق انسان و پرورش‌دهندهٔ موجودات هستی است. او که با آفرینش پیامبران به ویژه خاتم آنها حضرت محمد صلی الله علیه وآله و سلم و جانشینان بر حقش، حکمت و علم را به انسان ارزانی داشت تا در پرتو آن ره یابند و راه نمایند و او را از گرداب جهالت و خودستایی برهانند. و نیز سپاس بیکران از مربیان دلسوز بشریت و رهبران معصومی که هستی خویش را فدای آرمان‌های اسلام نموده تا این نهال ظریف را استوار ساخته، چون شمعی راه‌گشای انسان‌ها در تاریکی حجاب‌ها باشند.

اینک که به لطف الهی، توفیق انجام این پایان نامه نصیبم شده، بر خود فرض می‌دانم که از همهٔ کسانی که در این مسیر به طور مستقیم یا غیرمستقیم مرا یاری نموده‌اند، سپاسگزاری کنم، چرا که: **من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق.**

لذا تشکر بی‌نهایت خود را از اساتید گرامی و ارجمند که سالها از محضر ایشان استفاده کرده‌ام، ابراز می‌دارم. به ویژه از استاد عزیز، جناب آقای دکتر پهلوان که در انجام مراحل این تحقیق از راهنمایی‌های ایشان بهره گرفته، زحمات اینجانب را پذیرا شدند، قدردانی می‌کنم. و نیز از استاد ارجمند، جناب آقای دکتر معارف به لحاظ مشاوره‌های ارزشمندی که در این زمینه ارائه داده و با حوصلهٔ خود قبول زحمت فرمودند، تشکر می‌نمایم. همچنین از اساتید گرامی هیأت داوران جناب آقای دکترحجتی و جناب آقای دکتر سلیمانی، که قبول زحمت نموده، داوری این پایان نامه را پذیرفتند، قدردانی و سپاسگزاری می‌نمایم.

چکیده

از دیدگاه قرآن کریم، حکومت برای جامعه به دلایل مختلفی چون برقراری نظم، برپایی عدالت و اجرای احکام الهی لازم و ضروری است و حاکم و زمامدار جامعه باید دارای شرایط متعددی از جمله امانتداری، بینش سیاسی و نیروی کافی باشد.

در خلال آیات متعددی از قرآن به حکومت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به طور مستقیم یا ضمنی اشاره شده است، به گونه ای که می توان مبانی و اصول حکومت ایشان و نیز ساختار سیاسی آن را از این آیات استخراج نمود. مراد از ساختار سیاسی، روابط سیاسی بین عناصر دخیل در حکومت (پیامبر و مردم) یا به عبارت دیگر شیوه های اعمال حاکمیت بر مردم توسط پیامبر صلی الله علیه و آله و نیز روشهای مشارکت سیاسی مردم در حکومت پیامبر صلی الله علیه و آله می باشد.

بر طبق آیات قرآن، حکومت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه بر پایه مبانی و اصول

مشخصی چون مشروعیت الهی، عدالت گستری، تعمیم آموزش و پرورش و ایجاد اتحاد بین مردم و قبایل پی ریزی گردید. حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم دارای دو رکن عمده قوه حاکمه و مردم بوده و در رأس قوه حاکمه شخص پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم و سپس والیان، فرماندهان، نمایندگان و جانشینان آن حضرت وجود داشته اند. پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم شیوه های مختلفی را برای اعمال حاکمیت به کار می بردند که از آن جمله می توان به ابلاغ و اجرای قوانین، داوری، امر و نهی، پند و اندرز، تذکر و یادآوری، و بشارت و انداز اشاره نمود. در مقابل مردم نیز نقش و جایگاه مؤثری در حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم داشته و از طرق مختلفی نظیر بیعت، مشورت، امر به معروف و نهی از منکر، تعاون و حضور در مسجد و نماز در مسائل حکومتی مشارکت داشته اند.

همچنین حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم در ارتباط با حکومتها و ادیان دیگر از سیاستهایی چون دعوت و تبلیغ، جهاد و دفاع و نفی سلطه پیروی می نمود و در همین راستا پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم با قبایل و دولتهای مختلف پیمانهای سیاسی متعددی منعقد نمودند.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
۱) طرح مسأله	۱
۲) سؤالات تحقیق	۲
۳) فرضیات تحقیق	۳
۴) ضرورت تحقیق	۳
۵) هدف تحقیق	۴
۶) پیشینه تحقیق	۴
بخش اول: کلیات	۶
فصل اول: مفاهیم	۷
۱) حکومت	۸
۲) سیاست	۹
۱. سیاست در لغت	۹
۲. سیاست در اصطلاح	۹
۳. سیاست در روایات	۱۰
۳) ساختار سیاسی	۱۲

فصل دوم: حکومت پیامبران و امامان ۱۳

(۱) حکومت پیامبران ۱۴

۱. حضرت داوود (ع) ۱۴

۲. حضرت سلیمان (ع) ۱۵

۳. حضرت یوسف (ع) ۱۷

۴. ذوالقرنین ۱۸

(۲) حکومت امامان ۲۰

۱. آیه اولی الامر ۲۰

۲. آیه ولایت ۲۰

فصل سوم: حکومت‌های پیشین حجاز ۲۲

(۱) حکومت در مکه ۲۳

(۲) حکومت در مدینه ۲۵

بخش دوم: حکومت در قرآن و روایات ۲۶

فصل اول: ضرورت حکومت ۲۷

فصل دوم: اهداف و وظایف حکومت ۳۱

(۱) حفظ نظم و اداره جامعه ۳۲

(۲) اجرای عدالت ۳۲

(۳) اجرای احکام الهی ۳۳

فصل سوم: شرایط حاکم ۳۵

(۱) صلاحیت اخلاقی ۳۶

(۲) صلاحیت علمی ۳۶

(۳) صلاحیت جسمی ۳۸

بخش سوم: عناصر و ارکان حکومت پیامبر ﷺ ۴۱

فصل اول: عناصر اصلی یک حکومت ۴۲

فصل دوم: اجزاء تشکیل دهنده قوه حاکمه ۴۴

(۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم ۴۶

(۲) نمایندگان ۴۷

۱. نقیبان ۴۷

۲. عاملان زکات ۴۸

۳. بازرسان و خبرآوران ۵۲

۴. سفیران ۵۶

۵. نمایندگان سیاسی ۵۹

۶. مبلغان ۵۹

جایگاه نمایندگان ۵۹

امنیت نمایندگان ۶۰

(۳) فرماندهان ۶۱

(۴) حاکمان و جانشینان ۶۳

فصل سوم: عناصر تشکیل دهنده جامعه اسلامی ۶۶

(۱) دین و مذهب ۶۷

(۲) سرزمین اسلامی ۶۹

بخش چهارم: نقش پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم در حکومت ۷۳

فصل اول: مبانی و اصول حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم ۷۴

(۱) مشروعیّت الهی ۷۵

(۲) عدالت گستری ۸۰

۱. اهمیت عدالت گستری در قرآن ۸۰

۲. عرصه های عدالت در قرآن ۸۲

۳. عدالت گستری در روایات ۸۴

(۳) تعمیم آموزش و پرورش ۸۷

۱. آموزش و پرورش در قرآن ۸۷

۲. آموزش و پرورش در روایات ۸۹

۳. آموزش و پرورش در سیره ۹۱

۹۳ (۴) ایجاد اتحاد بین مردم و قبایل
۹۳ ۱. اتحاد بین اوس و خزرج
۹۴ ۲. پیمان برادری میان مسلمانان
۹۵ ۳. اهمیت اتحاد در قرآن و روایات
۹۸ فصل دوم: روشهای اعمال حاکمیت توسط پیامبر <small>صلی الله علیه و آله وسلم</small>

۹۹ (۱) ابلاغ و اجرای قوانین:
 (۲) قضا و داوری ۱۰۳
 (۳) امر و نهی ۱۰۶
۱۰۷ (۴) استفاده از ابزارهای هدایتگری
۱۰۷ ۱. پند و اندرز
۱۰۷ ۲. تذکر و یادآوری
۱۰۸ ۳. بشارت و انذار

۱۱۰ بخش پنجم شیوه های مشارکت مردم در حکومت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله وسلم</small>
-----	---

۱۱۱ فصل اول: بیعت
-----	---------------------

۱۱۲ (۱) مفهوم بیعت
۱۱۲ ۱. بیعت در لغت
۱۱۲ ۲. بیعت، معاهده ای دوسویه
۱۱۴ (۲) بیعت در قرآن
۱۱۶ (۳) بیعت در روایات
۱۱۷ (۴) بیعت در سیره
۱۱۷ ۱. نخستین بیعت در اسلام
۱۱۷ ۲. بیعت عقبه اول
۱۱۸ ۳. بیعت عقبه دوم
۱۲۰ ۴. بیعت رضوان
۱۲۱ ۴. بیعت غدیر
۱۲۲ (۵) محتوای بیعتها
۱۲۲ ۱. پذیرش اسلام
۱۲۲ ۲. دفاع از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم
۱۲۳ ۳. پذیرش حکومت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم
۱۲۴ ۴. سایر موارد

۱۲۵	۶) جایگاه بیعت در ساختار حکومت
۱۲۵	۱. بیعت، ضامن مقبولیت نه مشروعیت
۱۲۵	۲. رابطه بیعت و رأی
۱۲۶	فصل دوم: مشورت
۱۲۷	۱) مشورت در قرآن
۱۲۷	۱. اهمیت مشورت
۱۲۸	۲. ویژگیهای مشورت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم
۱۳۱	۳. فواید مشورت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم
۱۳۲	۲) مشورت در روایات
۱۳۴	۳) مشورت در سیره
۱۳۴	۱. مشورت در جنگ احد
۱۳۴	۲. مشورت در جنگ احزاب
۱۳۵	۳. مشورت در حدیبیه
۱۳۶	فصل سوم: امر به معروف و نهی از منکر
۱۳۷	۱) امر به معروف و نهی از منکر در قرآن
۱۳۷	۱. امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه ای ستادی
۱۳۷	۲. امر به معروف و نهی از منکر، عامل برتری امت
۱۳۹	۲) امر به معروف و نهی از منکر در روایات
۱۴۲	فصل چهارم: تعاون
۱۴۳	ویژگی تعاون در حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم
۱۴۴	فصل چهارم: حضور در مسجد و نماز
۱۴۵	۱) مسجد در نگاه قرآن
۱۴۷	۲) مسجد، مرکز فعالیتها
۱۴۸	۳) نماز جمعه
۱۴۹	بخش ششم: سیاست خارجی حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم
۱۵۰	فصل اول: دعوت و تبلیغ
۱۵۱	۱) شیوه دعوت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم

.....	۱۵۲	(۲) دعوت به سلیم و نفی فساد
.....	۱۵۴	۱. اهمیت صلح
.....	۱۵۵	۲. صلح واقعی
.....	۱۵۷	فصل دوم: مدارا و تألیف قلوب
.....	۱۵۸	(۱) مفهوم تألیف قلوب
.....	۱۵۸	(۲) مراد از «المؤلفة قلوبهم»
.....	۱۶۱	فصل سوم: جهاد و دفاع
.....	۱۶۲	(۱) اهمیت و ضرورت دفاع
.....	۱۶۵	(۲) فلسفه جهاد ، تحقق سلیم
.....	۱۶۸	(۳) جنگهای پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم ، تهاجم یا دفاع
.....	۱۶۸	۱. انواع جهاد
.....	۱۶۸	۲. علل جهاد در قرآن
.....	۱۷۱	(۴) ضرورت نیروهای مسلح و امکانات جنگی
.....	۱۷۲	فصل چهارم: نفی سلطه
.....	۱۷۳	(۱) نفی سلطه در قرآن
.....	۱۷۵	(۲) نفی سلطه در روایات
.....	۱۷۶	فصل پنجم: پیمانهای سیاسی
.....	۱۷۶	(۱) اهمیت پیمانها
.....	۱۸۰	(۲) پیمانهای سیاسی مهم پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم
.....	۱۸۰	۱. پیمان مدینه
.....	۱۸۳	۲. پیمان حدیبیه
.....	۱۸۵	۳. سایر پیمانها
.....	۱۸۶	(۳) وفاداری پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم نسبت به پیمانها
.....	۱۸۸	نتیجه گیری
.....	۱۹۰	منابع و مآخذ

مقدمه

(۱) طرح مسأله

هر جامعه ای برای حفظ، بقاء و پیشرفت خود نیاز به حکومتی دارد. لذا هدایتگران جامعه بشری یعنی پیامبران همواره در صورت وجود شرایط و یاری مردم در راه برقراری حکومت تلاش کرده اند. اسلام نیز این نیاز اساسی بشر را بی پاسخ نگذاشته بر ضرورت حکومت تأکید کرده است. زیرا صرف قانون برای اصلاح و سعادت بشر کافی نبوده حکومتی لازم است تا احکام سیاسی، اجتماعی، نظامی و اقتصادی اسلام را به اجرا درآورده قسط و عدل را در جامعه محقق سازد. لذا اسلام علاوه بر بیان دستورات عبادی و اخلاقی، اصول ارزشی حاکم بر نظام اجتماعی را تشریح نموده، شکل و نحوه حکومت را نیز تعیین کرده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم نیز در اولین فرصت و پس از هجرت به مدینه اقدام به تشکیل و تأسیس حکومت اسلامی نموده برای حراست از آن سرمایه گذاری فراوان کردند که تاریخ اسلام مشحون از درگیریهای ایشان در راه حفظ حکومت است. در واقع ایشان علاوه

بر ابلاغ وحی و بیان تفسیر و عقاید و احکام، به اجرای قوانین الهی در سایه برقراری نظام اسلامی پرداخته تمامی ساز و کارهای لازم برای یک حکومت اسلامی را مشخص و تنظیم نمودند.

در قرآن کریم که به حق منشور هدایت جامعه بشری و قانون اساسی حکومت اسلامی نامیده شده، در خلال آیات متعددی به حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم به طور مستقیم یا ضمنی اشاره شده است، به گونه ای که می توان مبانی و اصول حکومت ایشان و نظام سیاسی آن را از این آیات استخراج نمود. تعیین شکل و نحوه حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم و ساختار سیاسی آن با استفاده از قرآن کریم و سنت، موضوع این پژوهش می باشد.

در این پژوهش تأکید اولیه بر استفاده از آیات قرآن کریم است. اما روشن است که در استفاده از قرآن، باید از منابعی که در تفسیر و توضیح آیات مؤثرند نظیر روایات، سنت و سیره نیز بهره گرفت. همچنین لازم به ذکر است که مراد از ساختار سیاسی، رژیم سیاسی به معنای متعارف امروزی نیست. بلکه منظور از ساختار، روابط سیاسی بین عناصر دخیل در حکومت (پیامبر و مردم) می باشد. لذا این پژوهش در پی تعیین نحوه ارتباط پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم و مردم در حکومت اسلامی و یا به عبارتی دیگر. اصول و شیوه های اعمال حاکمیت بر مردم توسط پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم و نیز روشهای مشارکت سیاسی مردم در حکومت پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم خواهد بود.

(۲) سؤالات تحقیق

سؤالات اصلی و عمده ای که این پژوهش در صدد پاسخگویی به آنهاست عبارتند از:

- (۱) اعمال حاکمیت بر مردم توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم از دیدگاه قرآن کریم چگونه انجام می شده است؟